

Lužiški Srbi, Slovenci in slovanska vzajemnost

Slovanske ideje in povezave

Zavest o sorodnosti jezikov in povezanosti Slovanov sega v obdobje nemške kolonizacije v 13. in 14. stoletju in utemeljuje oblike njihovih poznejših povezovalnih prizadevanj v srednji in vzhodni Evropi. Obdobja do narodnega preroda, ki so ga pričakali v različnih okoliščinah, so pomembno vplivala na oblikovanje modernih narodov in položaj Slovanov v večnacionalnih in večkonfesionalnih državah. Tudi prva svetovna vojna jih je ujela v različnih političnih, gospodarskih in kulturnih okoljih. Če so nekateri že imeli svoje države, so drugi, tudi Slovenci in Lužiški Srbi, živeli v narodnostno mešanih državnih tvorbah.

V 19. stoletju in v obdobju do prve svetovne vojne se je oblikovalo več konceptov medslovanskega povezovanja, ki so imeli kulturne, jezikovne, gospodarske in politične konotacije. Med sabo so se razlikovali v političnih in kulturnih ambicijah, v odnosu do Rusije, pa tudi v pogledih na jezikovna in religiozna razmerja. Panslavizem je izhajal iz podmene, da lahko ruska država Slovane zaščiti v boju proti germanizaciji. Obsegal je vizijo oblikovanja slovanske vzajemnosti ter skupnega slovanskega kulturnega prostora. Drug koncept slovanskega sodelovanja v našem okolju je bil koncept avstroslavizma, ki je odklanjal povezave z Rusi in zagovarjal prihodnost Slovanov znotraj Avstrije. Posebna inačica avstroslavizma je bil neoslavizem, ki se je oblikoval v desetletju pred prvo svetovno vojno in k sodelovanju skušal pritegniti Slovane monarhije, pa tudi tiste zunaj njenih meja.¹ Ilirizem je v ospredje postavljajl odnose med južnoslovanskimi narodi. Različni koncepti slovanske vzajemnosti so se odražali tudi ob t. i. (vse)slovanskih kongresih – prvi trije so bili v Pragi v letih 1848, 1898 in 1908, leta 1910 so se predstavniki slovanskih narodov zbrali v Sofiji, leta 1912 pa ponovno v Pragi. Šlo je, skratka, za različne pobude in oblike sodelovanja na političnem, kulturnem, znanstvenem in gospodarskem področju, zlasti v smislu zaščite pred germanizacijskimi težnjami. Po eni strani jih je opredeljevala slovanska vzajemnost in želja po sodelovanju ter medsebojni podpori, po drugi strani pa antagonizmi in pisana optika pogledov na odnos do lastnih državnih tvorb in zamisli o prihodnosti slovanskih narodov v ali izven njih.

Čeprav so imela gibanja, ki so povezovala Slovane, politične konotacije, so se pomembno odražala tudi v literaturi, jezikoslovju, folkloristiki in kulturi nasploh, včasih sta se oba vidika tudi prekrivala. Jan Kollár je že v tridesetih letih 19. stoletja razvil zamisel slovanske vzajemnosti, ki temelji na ideji o kulturni povezanosti slovanskih narodov. Slovanstvo je pojmoval kot zvezo med Slovani in si prizadeval za kulturni razvoj slovanskih narodov z izmenjavo književnosti, z ustanavljanjem slovanskih knjižnic in slavističnih kateder. Predlagal je tudi prevajanje literarnih del, izmenjavo periodičnega tiska, znanstvena srečanja in vzajemno učenje slovanskih jezikov.² Nekateri so njegove nazore sprejeli, drugi kritizirali, ne glede na ambivalenten odnos do ideje literarne slovanske vzajemnosti pa je imela v 19.

¹ Irena Gantar Godina, *Neoslavizem in Slovenci*, Ljubljana 1994, str. 9–12.

² Andrej Rozman, *Ideja o literarni vzajemnosti med različnimi plemeni slovanskega naroda – včeraj in danes*, v: *Slovanstvo v slovanskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj*, Ljubljana 2010, str. 69–70.

stoletju, posredno pa tudi pozneje, velik vpliv na sodelovanje in povezovanje Slovanov tako na jezikovnem kot na širšem kulturnem področju. V slovanskih okoljih so tako že v prvi polovici 19. stoletja nastajale družbe za izdajanje knjig, imenovane matice – že leta 1822 je bila ustanovljena Poljska matica, 1826 so jo Srbi ustanovili v Pešti, leta 1831 Čehi v Pragi, leta 1842 pa Hrvati v Zagrebu.³ Slovenska matica je bila osnovana leta 1864, Lužiški Srbi pa so jo ustanovili že leta 1847.⁴ Zelo pomemben dejavnik povezovanja je bilo tudi sokolsko gibanje. Povezovanje je bilo izrazito tudi v kontekstu folkloristike, zlasti v kontekstu zbiranja pesemskega izročila, preraslo pa je tudi v zbiranje drugih tem iz ljudskega življenja Slovanov.⁵

Znotraj teh širših okvirov so se do prve svetovne vojne oblikovali tudi stiki med Slovenci in Lužiškimi Srbi, ki so bili osnova za povezave v obdobju spremenjenih političnih razmer med obema vojnoma. Nekateri slovanski narodi s(m)o se na povojnem zemljevidu Evrope znašli v novih, slovanskih državnih tvorbah. Lužiški Srbi so ostali, kar so bili že prej – mali slovanski otok sredi nemškega ozemlja, a blizu Čehov in Poljakov, s katerimi sodijo v isto, zahodnoslovansko skupino. Čeprav so se razmerja po balkanskih vojnah, zlasti pa po koncu prve svetovne vojne in nastanku novih držav, med drugim tudi države Čehov in Slovakov na eni strani in države južnih Slovanov na drugi, bistveno spremenila, se je povezanost med Slovani ohranjala. Objektiviziral se je znanstveni interes, pomembna je postala komparativna komponenta, precej pa je upadel ideološki naboj ukvarjanja s slovanstvom.⁶ Odnose med Slovani so zaznamovala spremenjena razmerja med manjšinami in večinami, pa tudi spremenjene politične, gospodarske in kulturne okoliščine. Položaj Lužiških Srbov, ki niso le ostali manjšina, ampak se je njihov položaj znotraj germanskega prostora med obema vojnoma še poslabševal, je pri ostalih Slovanih vzbujal solidarnost in povečano zanimanje za različne vidike njihovega življenja. Povezave med državami, narodi in posamezniki so tudi v tem času ostale pogoste, pletle pa so se med različnimi slovanskimi narodi. Zlasti v okoljih, kjer so zunaj svojih meja živeli Čehi, so bili aktivni češki klubi in lige, ki so gojili tako kulturne kot gospodarske vidike sodelovanja. Jugoslovansko-češkoslovaška liga v Ljubljani je bila ustanovljena leta 1921, v Mariboru pa leta 1924. Sprva so v njenih okvirih pozornost posvečali tudi stikom z drugimi Slovani, denimo Poljaki, Bolgari in Rusi.⁷

Ideja slovanske vzajemnosti je tudi po prvi svetovni vojni našla domicil med izobraženci, ki so s prevodi literarnih del, znanstvenimi raziskavami, ustanavljanjem kateder za slavistiko, študentsko politiko in drugimi aktivnostmi slovansko idejo ohranjali pri življenju. V obdobju med obema vojnoma je bilo zelo pomembno sodelovanje med univerzami v Bratislavi, Pragi, Krakovu in Zagrebu. Študenti so po zaključku študija v svoja okolja prinesli znanje jezika in poznavanje književnosti, med njimi pa so se spletle tudi trdne vezi, ki so omogočale

³ Tone Glavan, *Lužiški Srbi*, Ljubljana 1966, str. 252.

⁴ Poglobitev simpatij med Slovenci in Lužiškimi Srbi, *Jutro*, 7. april 1929, str. 4; J. B. Šedivý, *Lužiški Srbi*, Mladika 1929 (X, št. 2), str. 65–66.

⁵ Ingrid Slavec Gradišnik, Slovanski svet v obzorju slovenske etnologije, *Slovanský svět: očima badatelů a publicistů 19. a 20. století*, Praga 2007, str. 216.

⁶ Prav tam, str. 220.

⁷ *Jugoslovansko-češkoslovaška liga v Mariboru* (ur. Anton Oven), Maribor 1935, str. 1–5.

posredovanje in širjenje vedenja o posameznih slovanskih kulturah v domačem kulturnem okolju.⁸

Praga, ki je zaradi Trstenjakovega življenja in izobraževanja z zornega kota te publikacije posebej zanimiva, je bila, ostala in se v tem obdobju še dodatno razvila v nekakšno središče slovanske povezanosti. Na Karlovi univerzi so po nastanku Češkoslovaške republike ustanovili dodatne stolice in lektorate za slovanske jezike in literature, slovanski seminar, izdajali so slavistični časopis *Slavia*, leta 1922 pa je bil zasnovan in leta 1928 aktivno zagnan še znameniti Slovanski inštitut – Slavanský ustav. Njegova osnovna orientacija je bila znanstveno raziskovanje in gojenje znanstvenih in gospodarskih stikov med slovanskimi narodi, zdaj tudi v kontekstu novonastalih držav. Med njegovimi ustanovnimi člani, med letoma 1932 in 1941 pa celo predsedujoči, je bil slovenski etnolog in slavist Matija Murko, sicer profesor na novi praški stolici za jugoslovanske jezike in slovstva. Inštitut je pozornost posvečal ne le jezikoslovju, folkloristiki, etnologiji in kulturni zgodovini, temveč tudi zemljepisu, filozofiji zgodovine, sociologiji in drugim za slovanstvo zanimivim področjem. Praga je tako bila v Trstenjakovem času osrednji prostor srečevanja in sodelovanja številnih znanstvenikov in umetnikov iz različnih slovanskih okolij.⁹

Odnosu med Slovani in stikom med njimi in Lužiškimi Srbi je bilo pri nas v tem času mogoče slediti tako v periodičnem tisku kot v samostojnih objavah tega časa, pomembna pa so bila tudi društva prijateljev z Lužiškimi Srbi, ki so delovala v različnih evropskih državah. Naklonjenost in občutek solidarnosti slovanskih bratov, kot so se v tem času nazivali, do osamljenega slovanskega otoka sredi nemškega sveta, se je okrepil zlasti od prihoda Hitlerja na oblast, v času okrepljenih pritiskov na lužiško manjšino, ki so jo v nemški državi vse bolj videli kot moteč slovanski tujek na svojem ozemlju.

Slovenci in Lužiški Srbi

Stiki med Slovenci in Lužiškimi Srbi so se oblikovali v vsakokratnih okoliščinah političnih, gospodarskih in kulturnih razmer v Evropi, pa tudi v okvirih slovanskega povezovanja v različnih obdobjih in konceptualnih oblikah. Segajo daleč v preteklost.¹⁰ Že Adam Bohorič je leta 1584 v *Zimskih uricah* omenil jezik Lužiških Srbov in zapisal molitev očenaš v dolnjesrbskem jeziku, Lužiške Srbe pa je že pred njim v *Moskovskih zapiskih* iz leta 1549 omenjal tudi Žiga Herberstein. O Lužičanih so pisali tudi Valvasor, Blaž Kumerdej, Jurij Japelj, Oroslav Caf, Matija Majar Ziljski, Stanko Vraz, Franc Miklošič in drugi. V osebnih stikih z njimi je bil Jacobus Gallus, Anton Tomaž Linhart pa si je v zadnjih desetletjih 18. stoletja dopisoval z Lužiškim Srbom Korlom Bohachwalom. V tesnih stikih z Lužičani, zlasti z lužiškosrbskim slavistom Janom Pětrom Jordanom in narodnim buditeljem Janom Arnoštom Smolerjem je bil sredi 19. stoletja tudi Janez Bleiweis.

⁸ Rozman, str. 73.

⁹ Matija Murko, *Spomini*, Ljubljana 1951, str. 212–214, 175.

¹⁰ Podatki o stikih med Slovenci in Lužiškimi Srbi so, če ni drugače navedeno, povzeti po delih: Tone Glavan, *Lužiški Srbi*, str. 243–271 in Vekoslav Bučar, *Slovenci – Poljaki – Lužiški Srbi. Polsko-Lužické stosunki literackie*, 1970, str. 229–253.

Slovenski časopisi *Ljubljanski zvon*, *Dom in svet* in *Slovan* so proti koncu 19. stoletja nenačrtno, a z zanimanjem pisali o lužiškosrbski kulturi, zlasti o književnosti. Izredno zanimiv je potopis glasbenega in umetnostnega zgodovinarja Josipa Mantuanija *Tri dni ob Sprevi*, ki bil leta 1894 v petih nadaljevanjih objavljen v Ljubljanskem zvonu. V njem je Mantuani v romantičnem tonu opisoval noše, stavbarstvo ter kulturno in politično življenje Lužičanov, ki jih je tudi sam obiskal.¹¹ Ljubljano pa je leta 1906 obiskal lužiškosrbski slavist Arnošt Muka.

Med obema svetovnjima vojnoma, torej v novih političnih okoliščinah, so se stiki med Slovenci in Lužiškimi Srbi še okrepili. Slavist in etnolog Matija Murko, ki je na univerzi v Pragi osnoval stolico za lužiškosrbski jezik in slovstvo ter študente spodbujal k raziskovanju kulture najmanjšega slovanskega naroda – rekli so mu tudi najmanjša vejica na velikem slovanskem drevesu – je tudi sicer vzdrževal neposredne stike z Lužičani. Zlasti v tridesetih letih so bili zapisi o Lužiških Srbih v slovenski periodiki razmeroma pogosti. O njihovem položaju so med drugimi pisali Vekoslav Bučar, Božidar Borko, Vera Dostal Novakova, Tine Debeljak ter Jan Šedivý, ki je študiral v Pragi in je Lužico med počitnicami leta 1926 in 1927 tudi obiskal. Prispevki so se pojavljali tudi v reviji *Etnolog*, ki jo je urejal Niko Županič, predsednik Društva prijateljev Lužiških Srbov. Slovenec Leopold Lenard, ki je bil z Lužičani prav tako v osebnih stikih, je v Beogradu leta 1931 izdal razpravo *Srpstvo u poeziji Lužičkih Srba*, Vekoslav Bučar pa je leta 1934 začel izdajati časopis *Srbska Lužica*, ki pa je kmalu po začetku izhajanja zamrl. V tem obdobju je na Slovenskem izšlo nekaj razprav in prevodov, povezanih z Lužičani, oni pa so prevajali tudi nekatere slovenske avtorje. Leta 1934 je Slovenijo in nekaj jugoslovanskih krajev obiskal lužiškosrbski skladatelj Bjarnat Krawc.

Leta 1937 je, potem ko so nacisti Lužiškim Srbom prepovedali kulturno delovanje, v uredništvu Tineta Debeljaka izšla¹² ilustrirana *Lužiškosrbska priloga Slovenca* s prispevki številnih lužiškosrbskih ustvarjalcev. Slikovni del obsega tudi Trstenjakove *Lužičanke* in prispevek lužiškosrbskega slikarja in pisatelja Měrcina Nowaka-Njehorńskega, ki je tudi obiskal Jugoslavijo in leta 1928 v *Serbskih Nowinah* pisal o Trstenjakovi razstavi v Budyšinu. Leta 1929 je celo razstavljal najprej v Ljubljani in nato še v Mariboru.

Pogosti so bili tudi osebni stiki, ki so izhajali iz splošnih kulturnih in političnih, pa tudi študijskih povezav posameznikov. Trstenjak, ki je študiral v Pragi, je Lužico obiskal leta 1928 in 1929. Spodbudila ga je praška razstava češkega slikarja Ludvíka Kube in obljubljen pomoč francoske akademije ter predsednice francoskega Društva prijateljev Lužiških Srbov Marie de Vaux Phalipau.¹³ Lužico je prepotoval po dolgem in počez in, podobno kot pred njim Ludvík Kuba, upodabljal pokrajino in Lužičanke v nošah. Spoznal se je z vsemi pomembnejšimi lužiškimi kulturnimi delavci. Leta 1929 in 1930 je nato v Pragi nastala njegova s slovansko idejo povezana *Poklon lužiškosrbskim domoljubom*, ki jo je naslikal za Vendsko ljudsko banko v Budyšinu.

¹¹ Josip Mantuani, *Tri dni ob Sprevi*, *Ljubljanski zvon*, 1894, pet nadaljevanj.

¹² Rjana Łužica, *Lužiškosrbska priloga Slovenca*, 17. oktober 1937.

¹³ Maja Vetrih, *Ante Trstenjak. Akademski slikar – življenje in delo*, Murska Sobota 1998, str. 23.

Na Trstenjakovo delovanje bi utegnil pomembno vplivati prav Ludvík Kuba – ta je bil namreč v času Trstenjakovega študija v Pragi pomembna, vsestransko ustvarjalna osebnost, opredeljevalo pa ga je prav vseživljenjsko poglobljeno zanimanje za slovanske narode. Čeprav je bil Trstenjak več kot tri desetletja mlajši, se zdi, da bi mu utegnil biti Kuba s svojo pisano ustvarjalno karizmo v marsičem zgled. Sredi 19. stoletja rojeni Kuba namreč ni bil le slikar, temveč tudi glasbenik, folklorist in pisec s širokim zanimanjem za vse slovansko in željo ustvariti sintetično podobo ljudske kulture slovanskih narodov. Ob koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja se je po vzoru takratne zbirateljske vneme¹⁴ ukvarjal s preučevanjem različnih vidikov ljudske kulture Slovanov – zlasti glasbe in pesmi, pa tudi podob – in to ne le kabinetno, temveč izrazito terensko. V okviru svojih študijskih potovanj po najrazličnejših slovanskih deželah – eno zgodnejših ga je vodilo prav k bližnjim Lužiškim Srbom – je obiskal in popisoval tudi glasbeno in pesemsko gradivo južnoslovanskih narodov, podobno kot je to počel, denimo, njegov sodobnik Matija Murko. Murko in Kuba sta se tudi osebno¹⁵ poznala. Med prvimi je Kuba obiskal razne dele slovenskih pokrajin, prepotoval in beležil pa je tudi v hrvaških, bosanskih, srbskih, makedonskih in črnogorskih krajih. Rezultat je njegovo monumentalno delo *Slovanstvo ve svých zpěvech* [Slovani v svojih pesmih], ki ga je od osemdesetih let 19. stoletja več kot štirideset let kot osrednji osebni projekt izdajal po zvezkih.¹⁶ Zelo verjetno je, da Trstenjak ni poznal le Kube kot slikarja, temveč mu je bil znan tudi njegov širši ustvarjalni opus, ki ga je lahko do neke mere navdihoval in ga nasploh navduševal tako za slovanske prvine kot za Lužičane.

V letu, ko je Trstenjak prvič obiskal Lužico, je Vekoslav Bučar ob študiju v Berlinu spoznal lužiškega novinarja, pesnika in vodilnega ideologa lužiškega gibanja svojega časa Jana Skalo. Med njima so se razvili tesni stiki – sledil je pomemben obisk Skale v Ljubljani leta 1929 s predavanjem v nabito polni Unionski dvorani in na univerzi. Njegova predavanja in zapisi so pomembno pripomogli k poznavanju Lužiških Srbov in njihovega položaja med Slovenci.

Leta 1928 je bilo ustanovljeno tudi Društvo prijateljev Lužiških Srbov v Ljubljani, ki je bilo prvo tovrstno društvo v Jugoslaviji. Ustanovila sta ga Niko Županič in Pavle Brežnik na pobudo francoskega antropologa in ministra Louisa Marina, podpredsednik je bil Vekoslav Bučar. Društvo sprva ni bilo aktivno, zato ga je Vekoslav Bučar pred obiskom Jana Skale obnovil. Nato je delovalo do prepovedi leta 1939 in je imelo okrog 50 članov. Samo ni organiziralo prireditev, prirejalo pa je predavanja v sodelovanju z drugimi društvi. Vekoslav Bučar je v slovenskih in jugoslovanskih krajih, pa tudi v Romuniji in Bolgariji o Lužiških Srbih predaval več kot dvestokrat.

Društva prijateljev Lužiških Srbov so med obema vojnama obstajala v številnih evropskih mestih, denimo v Zagrebu in Beogradu, pa tudi na Poljskem, Češkoslovaškem in v Franciji. Med drugim so večkrat posredovala v prid Lužičanom, ki so bili v nezavidljivem političnem

¹⁴ Marija Stanonik, O zbiranju in raziskovanju slovenske narodne/ljudske/folklorne pesmi (s poudarkom na melodiji), *Slovstvena folkloristika: med jezikoslovjem in literarno vedo*, Ljubljana 2004, str. 72–79.

¹⁵ Murko, str. 155, 245.

¹⁶ Jaroslav Pánek, Ludvík Kuba in njegov pomen za razvoj kulturnih odnosov med Čehi in Jugoslavo, *Zgodovinski časopis* 1992 (46), št. 1, str. 65–70; Drahomíra Stránská, Přinos Ludvíka Kubu slovanskému národopisu, *Český lid* 1953 (40), št. 3, str. 124–128; *Ludvík Kuba. Slovanský svět: očima badatelů a publicistů 19. a 20. století*, Praga 2007, str. 11–56.

položaju. Varšavsko društvo je leta 1933 pripravilo spomenico v podporo Lužiškim Srbom in jo naslovlilo na Društvo združenih narodov – sopolpisala so jo tudi društva v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Ljubljansko društvo je za Lužičane posredovalo tudi leta 1938 ob kongresu evropskih manjšin v Stockholmu.¹⁷ Sodelovanje je še vedno potekalo tudi v okviru sokolstva.

Odnos drugih narodov, tudi Slovencev, do Lužičanov je bil v preteklosti povezan predvsem z njihovim manjšinskim statusom. Ta je skozi različna obdobja vzbujal solidarnost Slovanov in drugih naklonjenih skupnosti, kazal pa se je tudi v zanimanju za prvine, ki so Lužičane označevale navzven. Tako slikarji kot etnologi in publicisti so največ pozornosti posvetili tradicionalnim lužiškim ženskim nošam. Fascinirala jih je njihova barvna paleta, nenavadnost pokrival in drugih elementov ter živo ohranjanje starega oblačilnega videza ob različnih slavnostnih priložnostih. Lužičanke so namreč različne noše oblačile ob krstih, porokah, pogrebih, v žalovanju – v samskem ali poročenem stanu. Zanimanje so vzbujale tudi nekatere šege, zlasti obredna velikonočna ježa, ki se je dolgo ohranjala kot folklorna prvina. Jezikoslovce pa tudi popotnike so fascinirali jezik, bogata umetniška ustvarjalnost in aktivne kulturne ustanove Lužiških Srbov. Potopisci, slikarji in fotografi so med drugim vedno znova opazali čarobno pokrajino, v barjanskih delih prepredeno z rečnimi kanali, ki so bili ponekod edina prometnica do vaških naselij.

Če so Mantuani, Bučar, Šedivý, Trstenjak in drugi, ki so Lužico obiskali pred drugo svetovno vojno, v marsičem delili očaranost nad kraji in ljudmi najmanjše slovanske vejice, so popotniki in drugi pisci iz obdobja železne zavesе in njenega padca – Tone Glavan, Jože Horvat,¹⁸ Aleš Šteger¹⁹ – očaranosti dodajali še vtise, povezane z rudarskim spodkopavanjem pokrajine, zloglasnim zaporom NDR v Budyšinu, pojavom neonacizma in na vsakem koraku vidno dvojezičnostjo napisov v obratni korelaciji s tistim, kar je bilo slišati po ulicah lužiških mest. Lužiška unikatna slikovitost je v drugi polovici 20. stoletja iz žive dediščine očitno prehajala v folklorizem in turistično kuriozitetu, na pragu 21. stoletja pa tudi v kompleksno postsocialistično realnost. Tudi zato Trstenjakove *Lužičanke* danes gotovo nosijo drugačno, še bolj večplastno sporočilnost kot v času, ko jih je upodobil.

¹⁷ Bučar, str. 250–251.

¹⁸ Jože Horvat, *Lužica in njeni Srbi*, Ljubljana 1988.

¹⁹ Aleš Šteger, *Na kraju zapisano 8*, Bautzen, Nemčija, 17. aprila 2019, Ljubljana 2019.